

gyűjtő: SZABÓ OTTÓNÉ

gyűjtés ideje: 1982.

TART.: A KEMÉRTÉKHELES ÉS FELDOLGOZÁS
BALATONENDRÉDEN

18 lap, 1 lap melléklet, 1 térkép

Földrajzi mutató: BALATONENDRÉD

Szaktutató: VII
XIV

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

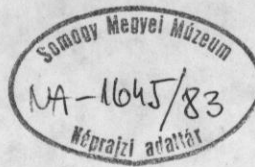


KISKUNHALASI GYÁRA

HELYKÖRÖK

ÁTVEVETVE A NA-25/83 - OI TÉTELE ALÓL.

B i r á l a t



Szabó Ottóné : A kendertermelés és feldolgozás Balatonendrédén

Felnőtt tagozat, 18 lap. + 1 lap térkép

A dolgozat elején történeti adatokat sorakoztat fel, amelynek segítségével elhelyezi a községet a Balaton-melléki falvak sorában.

Szakirodalmi tallozsással a kendertermelés kezdeti idejére utal, és az adatközlők emlékezetére támaszkodik.

Ha pontos adatokat szeretnénk megtudni, akkor nem haszontalan levéltári anyagban vagy onleltári összeírásokat áttekinteni, mivel ezekből a ruhaneműekre vonatkozólag is vannak utalások.

A dolgozat gerincét a kendertermelés munkamenetének bemutatása jelenti, térképpel illusztrálva a kenderföldek és áztatók helyét.

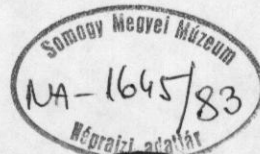
A pályázó jól érzékelteti a munkában a nemek szerepét.

A végén a takácsszövés folyamatát írja le, szükségtelen elintézve a mintakincsek gazdagságát.

Értékelés A dolgozat jól felépített, logikusan szerkesztett.

A fent említett összeírásokból pontosabb adatok nyerhetők. A minták összegyűjtése, rajzzal vagy fotóval való illusztrálása a dolgozat értékét emelhetné volna.

Kapitány Orsolya



A KENDERTERMELÉS ÉS FELDOLGOZÁS

BALATONENDRÉDEN

1982. június 26.

Szabó Ottóné
Székesfehérvár Május 1. tér
12 I/1.

Endrédet, XX. századi nevén Balatonendrédet a somogyi dombok nyúlványai ölelik körül. Három falu közeli szomszédságában települt már a középkorban. Kelet felől Kiliti - ma Balatonkiliti - nyugaton Kőröshegy, északon Zamárdi falu, a Balaton déli partján a szomszédai úgy négy, négy és fél- öt kilométernyire.

Mind a négy helységet említi a pannonhalmi apátság 1240 körül készült birtokösszeírása.¹ Kitünő termőföldjeik, dús legelőik, makoltatásra, sertésnevelésre alkalmas erdők voltak. Zamárdi falu lakossága még halászáttal is foglalkozott - közel lévén a halban gazdag Balaton. Urbániumokból, összeírásokból ismert, hogy baromfit, ökröt, sertést, mézet, bort, vaját, tojást, kenyeret szolgáltatottak a falvak lakói uraiknak. A kenderművelésre semmi sem utal a középkorban ezen a tájon, pedig tudjuk, hogy a magyarok már a honfoglalás előtt ismerték ezt a növényt². A későbbiekben, a XIX. század első felében egy guzsaly kender is szerepelt a szolgáltatnivalók között. Egyetlen adatközlő utalásából következtethető, kellett kenderművelésnek lennie: "Édesanyámnak két rokkája volt. Az egyiken 1829, a másikon az 1877-es évszám látszott. Mindkettőt szép, festett virágok cifrázták."³ - mondta Bebesi Ernő. Az adatközlők többsége arra

1 Acsády Ignác. A magyar jobbágyság története. Budapest, 1944.
 2 Néprajzi Értesítő XL. 1958.
 3 Nyugat-Németországba kerültek a rokkák az 1970-es évek elején - eladás útján.

emlékeznek, hogy "1867-től, a jobbágyfelszabadítás óta kezdtek a kenderművelést Balatonendrédén. ..., hogy legyen gatyá, szakajtóruha, zsák meg kötél ".⁴

Szolnoký Lajos tanulmányában ezt olvashatjuk: " Az 1914-es statisztikai felvételek alapján készült gazdasági térképek és a Bátky készítette kender és len országon belüli elterjedését ábrázoló térképek bemutatják a két kultúrnövényünk termelésének eltérő intenzitását " - majd ugyanott: "Az említett kimutatások szerint a kender és a len a múlt század első évtizedében vidékenként különböző jelentőséggel ugyan, de lényegében mindenütt megtalálható az ország egész területén a parasztgazdaságokban ".⁵

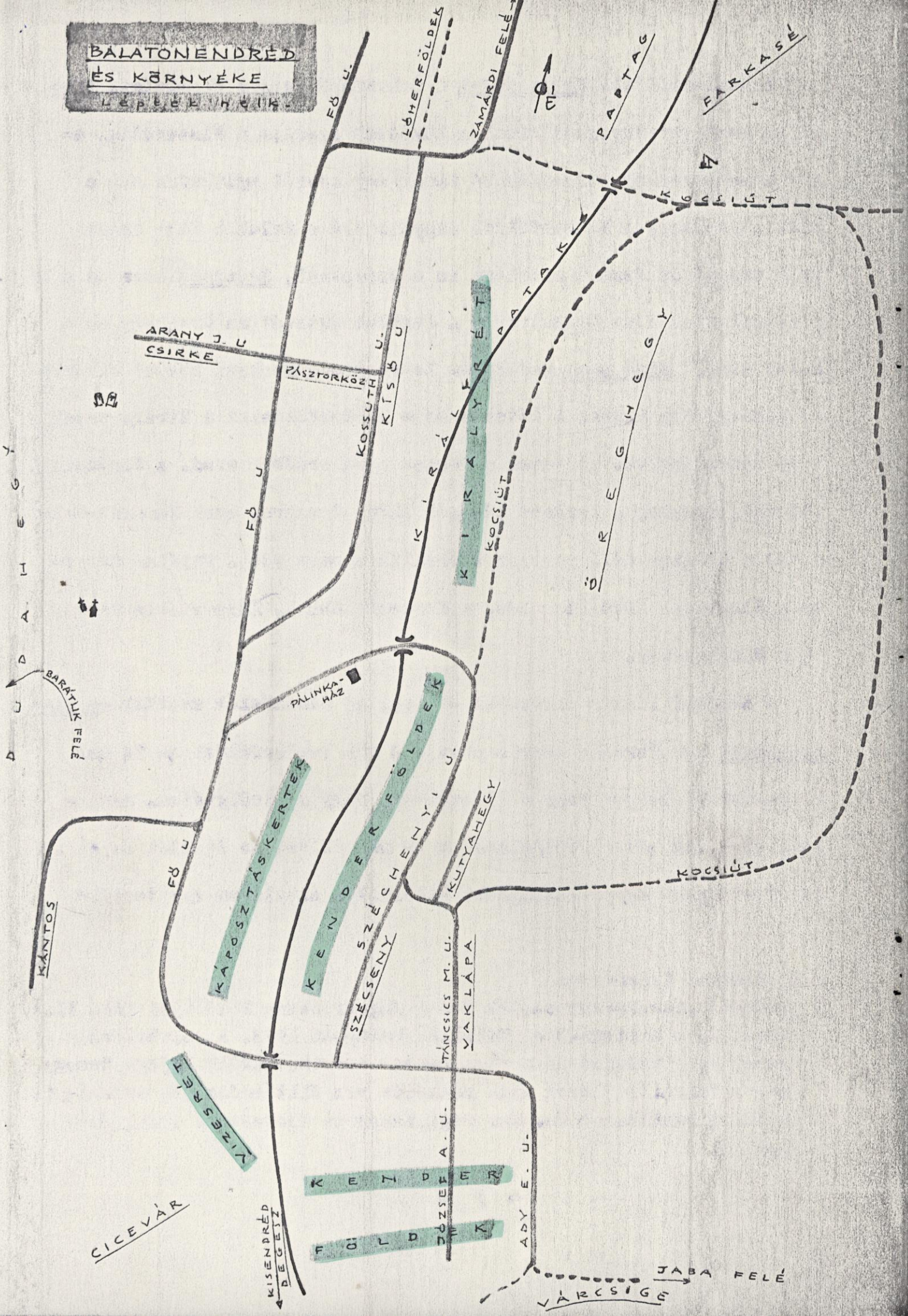
Valószínű az is, hogy ebben a faluban korábban is élt a kenderkultúra, mégis a helybeliek a meginduló polgári fejlődéshez kötik a kendertermelés és feldolgozás kezdeteit.

A Magyar Statisztikai Közlemények Új Folyam XI. kötetében, 1885. Somogy megyét a kendertermelő megyék között találjuk, így Bndrédén és a szomszédos falvakban is ismerték és gyakorolták. A kedvező éghajlat, a jó minőségű föld és az áztatáshoz szükséges víz megléte együttesen kínálták ezt.

4 Az adatközlők a kiegyezés évét azonosították a jobbágyfelszabadításra vonatkozó rendelet megjelenésének évével. A rendelet 1853-ban a magyarországi, 1854-ben az erdélyi jobbágyok jogállását rendezte.

5 Néprajzi Értesítő XI. 1958. Szolnoký Lajos: Magyar kenderáztatási módok 123. old.

BALATONENDRÉD
ÉS KÖRNYÉKE
LEPTELEK HÁLJA



CICEVÁR

KISENDRÉD
DEGESZ

KISERÉD
DÓZSIFA. U.
ADY E. U.

KÁNTOS

BARÁTOK FELE

KÁPOSZTÁSKERTEK

KENDÉRFÖLDEK

SZÉCSÉNY

TÁNCSICS M. U.

VAKLÁPA

KIRÁLYRÉT

KUTYAHÉGY

KIRÁLYRÉTT

KÖSSÜT

PALINKA-HÁZ

PÁSZTORKÖZI
KISSÓ U.

ARANY J. U.
CSIRKE

FŐ U.

FŐ U.

LŐHERFÖLDEK

ZAMÁRDI FELE

PAPTAG

FARKASÉ

KÖSSÜT

KÖSSÜT

LÁRCSIGÉ

JABA FELE



h.

A Kenderföldek, Kenderfődek a falutól délre, a Vár-Csige, Vár-csige hegy északnyugati oldalán húzódtak egészen a Vizesrétig, ahol a mesterséges kenderáztató tavak egy részét nyitották még a XIX. században. A Kenderföldek átnyúlottak a faluból Jaba puszta felé vezető út északi oldalára is a Széchenyi, Szécseny utca és a Káposztáskertek közé beékelődve. A legtöbb áztatót az Öreghegy és a Külső utca,⁶ Kiső ucca meredeken leereszkedő kertjei között elterülő Királyréten ásták. A réteket és a kenderföldeket a Király patak vize nedvesítette.⁷ A patak a Degesz nevű erdőben ered. A Vár-Csige, Cicevár, Öreghegy, Farkasé lábánál elfut északra, ahol Zamárdi-felsőnél a Balaton déli partján torkollik a nagy tóba. Utjában átszeli a Kisendréd nevű kaszálót, a Kenderföldeket, Káposztáskerteket, és a Királyréteket.

A Kenderföldeken osztottak - ahogy az adatközlők mondták - a birtokosoknak egy fertály sessio után 150 □öl kenderföldet és 70 □öl kenderáztató helyet vagy a Vizesréten, vagy a Királyréten. Azok a zsellérek kik házzal rendelkeztek 70 □öl földet és áztatót kaptak. Egy fertály 12 kh földtulajdont jelentett. Általában egy fertály

6 Ma Kossuth Lajos utca

7 Endrédi patak néven vették fel a Magyarország Földrajzi Tára II. kötetébe - Kartográfiai Vállalat Budapest 1978. A helybeliek a rétet és a patakot is a régi nevén ismerik. Király Lajos: Somogy megye földrajzi nevei című munkáját nem állt módomban beszerezni. Ebben a munkában bizonyára régi nevén is szerepel a patak és a rét is.

után osztották a földet, így azoknak is 150 □öl jutott, akiknek kevesebb szántóföldjük volt 12 kh.-nál. Két, három fertály után járó kenderföldet kevés család birtokolt. Az 1900-as évek elején a zsellérek közül többen eladták részüket, ezért került négy, öt, sőt hat, hét fertály után járó rész is néhány család birtokába. A XX. században már 300 □öl, 400- és 800 □öl kenderföld-tulajdonról beszéltek. Ez az átrendeződés a szegényparasztság elnyomódását jelzi.

A Kenderföld, Kenderföd földrajzi név ebben a faluban úgy mint más helyeken, a régi faluközösség szokásait őrizte. A földeket a vetésforgón kívül mérték ki. Állandó használatukra utal a Kenderföld^B elnevezés.

Jó minőségű fekete földbe vetették a kendert. A férfiak büszkén mondták: "A legtöbb aranykoronát⁹ érő födek vótak. Fekete, öleg nedves, de nem tocsogós."

Valószínűleg a föld minősége magyarázza, hogy csak kétszer szántottak a kender alá; egyszer ősszel, és egyszer tavasszal. Istállótrágyával erősítették a talajt; ganét hordtak ki. A vetőmagot elő-

B Lajos Árpád: Borsodi fonó. Herman Ottó Múzeum 1965.

9 Egy adott földterület minősítésére a földadókivetés céljára bevezetett számszerű mutató. Az adott földterület tiszta jövedelmét fejezte ki az 1875-ben érvényes pénzértékben. Az Ak-t azonban hamarosan elavulttá tette a jövedelmezőséget befolyásoló tényezők módosulása, nemkülönben az Ak. értékének újabb megállapítása, 1882; 1899; 1921. stb./ Az Ak-t értéke eredetileg 0,305 g 900/1000 finomságú szinarany volt. Az I. világháborút követő infláció után az ország hivatalos pénzneme a Pengő lett. Az Ak. értéke 1,1585 aranypengőnek felelt meg./1926./

6

ző évben fogták, tették el a cséplés után. Nem válogatták kicsi-
vagy nagy a szem. Apraját, nagyját vegyesen vetették. A fontos az
volt, ne legyen szemetes a vetőmag.

A vetésre áprilisban került sor, amikor a szél már felszárított-
ta a sarat. Sűrűn vetették el a magokat. Sűrűn nőtt ki a kender.
Nem szokták kapálni, nem ritkították. Nyútták, amikor eljött az
ideje. Egyféle kendermagból kelt ki a kétféle kenderszál; a virágos
és a magos - mondták az adatközlők.

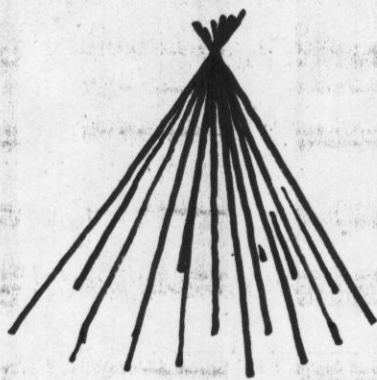
A vetéssel, szántással és egyéb munkákkal kapcsolatos mondóká-
kat, babonákat nem ismernek. Lehet, hogy elfelejtették? Nem is lé-
teztek? Ma már nem tudunk erre magyarázatot adni. A szántást, vetést,
trágyázást természetesen a férfiak végezték.

A virágos kender június végén, július elején érett nyüvésre. A
család együtt nyütte ki a kendert. Nagy erő kellett ehhez a munká-
hoz. Annyi szálat húztak ki egyszerre, amennyi két marokba befért.
A markot közepén kötötték meg egy hitványabb¹⁰ kenderszállal. Ru-
dakhoz kötözték és a férfiak vállra véve szállították el az ázta-
tóhoz. A tóba úgy helyezték, hogy négy hosszú, hosszi fa közé szo-
ritották a markokat. Ezek a fák 6 + 8 cm vastagok és 3 m hosszúak
voltak. Csaptatónak nevezték. A csaptatóra nagy fatuskókat helyez-
tek nehezeknek, hogy a víz elnyelje a kenderszálakat és el ne szély-
lyedjenek •

10 Rosszul nőtt gyenge szál.

A virágos kenderbőhat napig áztatták, mert szára nem olyan kemény, mint a magosé, ezért rövidebb idő alatt kilúgozódik. Amikor meglágyult a kender szára, akkor következett a kimosás a tóból, a kiemelés és szárítás. Hosszúnyelű kampóval húzták ki a csaptatót a víz tetejére emelték a markokat. Az asszonyok, lányok hitvány ruhába öltözve mentek kimosni a markot a tóból. Derékig feltúrt szoknyában álltak be az áztatóba. Ott aztán pacskúták a vizet, verték a markokat a vízbe, hogy az iszap, moha, sás kihulljon a szárok közül.

A fehérre mosott szárat kiemelték a kampóval és a tó partján széjjel busogatták, esernyő alakúra felállították, így száradtak



két, három napig. Az első kimosásra még a nyári melegben került sor. A víz kellemesen hűtötte a lányok és asszonyok bőrét. Mégis a nemszeretem munkák közé sorolták a kimosást. A piócák, békák gyakran riogatták a vizililiomok, békalencsés víztől csuromvizes fehérnépet. A kajánkodó férfinép nevetve, tréfálkozva biztatta a sikongató, vadul csapkodó asszonyokat. Nagy Sándorné, született Nagy Mária mondta: "Álmomban se gyűjjön elő a kimosás."

Amikor megszáradtak a markok, rudakon szállították háza. Ott-hon a szérűben, szűrűben lerakták. Rokonok, szomszédok, komaasszonyok segítettek csapatban a kendertilolásban. Vidám nótázással, tréfálkozással röptették az időt. Többnyire ebéd után gyűltek egybe.

2.

Estig is betartott a munka. A segítések gyümölcsöt, tésztát kaptak uzsonnára.

A munka így ment: egy vagy két tilolóval megtörték a pozdorját, pozdorgyát. Ha ketten tiloltak gyorsan haladt a munka. A tilolófa talpon, vagy lábakon álló 0,8 - 1,0 méter magas szerkezet, olyanféle, mint egy olló. Úgy dolgoztak vele, hogy jobb kézzel az tiló csaptatóját fogták, bal kézzel egy markot húztak végig szakaszosan az "olló" két szára között úgy, hogy közben a csaptatóval törték a rostokat. A megtört markokat a külün tisztították meg a még megmaradt pozdorjától. A külün körülbelül 0,8 m hosszú lécek-alkotta henger, amelyik palástja körül - ahhoz meglehetősen közel 4 - 5 ferdő forgott. A szerkezetnek fém hajtókarja volt, többi része fából készült. A kenderet a belső henger palástjának lécei közé fűzik be, úgy hogy két oldalán kilóg. A forgó botok a maradék pozdorját kiverik és emellett még finomítják a szálakat. Ezután kicsit megrázogatják és nagy csapásokkal kigerebenezik.

A gereben vastüskés, meszelőre, kerek meszelőre emlékeztető eszköz, falpra felerősítve. Ezt a szerkezetet általában egy kocsi oldaldeszkájára helyezték el vagy fektetve, vagy az oldaldeszkát nekitámasztották a falnak, kazalnak. Ilyenkor a gerebent felerősítették az oldaldeszkára. A kenderesomót lendületes mozdulattal csapták a gerebenhez, majd hirtelen rántással áthúzták a tüskéken.

A szép szálas kendert kirázogatták, fonatba csavarták úgy mint a gabonaszalmából készült kötelet. A fonalat minkét végén megkötöt-
ték és így tették el a kamrába fonásig. A gerebenezés után vissza-
maradt szöszét újra megfésülték, kisimitották s fonatba csavarták,
mint a szépasszalakat. A kócból zsákvarró cérnát sodortak. Ebből
vétek kötelet is.

A magos kender augusztus végére érett meg. Ugyanúgy szedték
mint a virágos kendert, de áztatás előtt kiverték a szemeket.
Ponyvát teritettek le és arra fektették a kendert, hogy a kivert mag
kádba ne menjen. Vagy a szállítórúdhoz verték a kötegeket, vagy fa-
villával, vellával ütötték a markok fejét. Az összegyűjtött magot
szellős helyen zsákban tárolták a következő vetésig. A magos kender
szára vastagabb, keményebb mint a virágosé, ezért kellett két hétig
áztatni. Szeptember közepére már lehült az áztató vize, és a piócá-
kat, békákat is utálatosabbnak találták az asszonyok mint nyáron.
Csak lélekerősítő italokkal tartották magukat. A szárítás ugyanúgy
két hétbe tellett. Már az október is megérkezett, amikor hozavitték
és megnyomták a kendert.

Az áztatókat az öreg, sánta Mohai Józsi¹⁴ bácsi, a temetőmester
ővta az eliszapoadástól. Minden tavasszal kitisztogatta a tavakat.

A hazaszállított kendert lerakták az udvaron vagy a szérón.

Kitolták a székeret vagy a kocsit, a földre deszkákat rakták a ko-

14 A Duda hegy oldalában lakott egy barlanglakásban.

csi körül. A kendert csomóba hajtották és a deszkákra helyezték. A meghívott lányok mezétláb, meztéláb tiporták apró lépésekkel a szálakat, s közben a kocsi oldalába kapaszkodtak. A segítségeket szíves kínálással buzdították, hogy vegyenek a tésztából, szőlőből és dióból. A munka végeztére a legények is beszállingóztak az udvarra. A harmonikás, muzzikás húzta a talpalávalót, és a lányok táncal gyógyították meggyötört talpukat.

Az 1920-as években már harmonikaszőra táncoltak. A kendernyomást macapörzetőnek mondták a legények.

Amikor beköszöntött a tél és elcsendesedett a falu, akkor űtek össze a középkorú és idősebb asszonyok fanni. Négyen-ötten jöttek, hogy hol egyik, hol másik háznál töltsék el serény munkával, beszélgetéssel a korán leszálló estéket. Ebben a faluban nem jártak fonóházba. A kamrából előkerültek a fonásra szánt kenderfonatok. Gönnyöleggé formálva kötötték fel a guzsalyra, a rokka pálcájára. Ha nem hullott ki a gerebenezéssel elég jól a rost, akkor ez megnehezítette a fonál sodrását. A kóccsomóból bal kézzel kihúzták a szükséges mennyiségű szálát, majd megnyálazott ujjakkal hegyesre sodorták - a bal kéz három első ujjával. Ezután készre sodorták, miközben jobb kézzel pörgették az orsót s közben a rokkával a csévére hajtották a fonalat. A fonás gyakran felsebezte az ujjbegyet, megkérgeztette a kezét. Mégis fáradhatatlanul végezték dolgukat az asszonyok, s mire kitavaszkodott bevégezték a fonást.

11.

Utolsó munkának a szapulás, szapulás maradt. Mielőtt elvitték a takácshoz megszövetni, megszapulták, fehérre mosták a fonalat.

Minden valamirevaló háznál akadt egy szapuló. Fából készült, két-felől megfogható füllel. Ugy ötven - száz - százötven literes, fedél nélküli edény. Alul az oldalán dugasszal elzárható nyílással. Így a vizet könnyen leereszthették az edényből. Volt olyan is amelyiken csap szolgált erre a célra.

A szapulóba rétegesen elsimogatva helyezték a tisztítandó fonalat. Amikor megtelt, akkor betakarták tiszta vászonlepedővel. A lepedőre jó sok szitált fahamut szórtak. Míg egy asszony telerakta a szapulót, más a katlan alá tűzelt erősen, hogy forrjon a víz. Vödörrel hordták a lobogó vizet a szapulóba. Amikor megtelt, akkor megnyitották a csapot és leeresztették a lugos levet a likon. Ezt a műveletet újra és újra megismételték.

Két napig hordták a vizet s mire abbahagyták, a fonal fehérebb lett az első hónál. Mosófával szedték ki a mosószekekre, ahol jól ki-verték a mosófával. Amikor ezt tették eltávozott a fahamus lé. Ezután sok és hideg vízben kiöblítették, majd megszáritották az udvaron kife-szített kötélén. Ez már csak a háziak munkája volt, asszonyok dolga.

A lenge tavaszi szellő, a langyos napsugár készre száritotta a fonalat. Most már vihették a takácshoz. Endréden nem szőttek az asszo-nyok. Csak a messzebről hozott menyecskék ismerték a szövés fortélyát. Itt a férfiak, a mesteremberek szőttek a redves gatyához¹⁵, cihához¹⁶

15 Vasárnap viselték, templomba is ebben mentek még az 1920-as évek-ben is. Mángorolt, bőszerű, ráncos gatyá.

16 Tolltartó belső huzat dunnához, párnához.

12.
szakajtóruhához¹⁷ és a zsáknak, ponyvának valót.

A századfordulótól egyre többen tanulták el ezt a mesterséget Balogh Mihály, Vella Mihály műhelyében. A legtöbben Virág András örökségének tartották mesterségüket. Virág András 1860-ban, a kiegyezés előtt foglalkozott szövással. Az ő működése is azt a feltevést igazolja, hogy jóval korábban élt Endréden a kenderkultúra, mint ahogy az adatközlők tudják.

A XX. században már elvárták azt, hogy a mesteremberek felkészültebbek legyenek elődeiknél. 1926-ban került sor arra, hogy a református Kisgassa Körben téli tanfolyamot indítsanak a régi és az új mesterek részére. Pestről érkezett két hölgy - így mondták, akik még élnek - nevükre már senki sem emlékszik. Ők vezették a tanfolyamot. Igen sok fiatal vett részt rajta.

A takácsok legtöbbször alig, vagy egyáltalán nem volt földje, ezért nyaranta elszegődtek részesezatónak a azonszéd pusztákra¹⁸. Itt keresték meg a télirevaló java részét, bár néhány takács nem panaszkodhatott, ősztől tavaszig sem fogyott le a fonal a szövészkükről.

A parasztek sem láttak sok pénzt abban az időben, ezért gyakrabban fizettek gabonával, mint pénzzel a szövésért. Az elkészített anyagot rőffel mérték / 1 rőf = 78 cm /.

17 A kenyérsütéskor használt, szalmából font kelesztő kosárba, szakajtóba terítették, így üntötték bele a kelesztendő tésztát.
18 A tihanyi apátság birtokolta 1945-ig Szántód, Tóköz, Jaba és Tőreki pusztákat.

A kent, kenyt¹⁹ fonal szövéséért rőfőnként, rőfgyéér két kilogramm búzát, vagy az árát kérték a takácsok. A pamut, pamuk szállal összefogott kendert nem kellett kenni, így kevesebbet számoltak fel munkadíjnak; másfél kiló gabonát, vagy az árát. A legrősebb fonalból készült a zsák-, és a ponyvavászon, a pamuttal összefogva a ruhanevelő, abrossz, törőlköző, tőrőlköző és a többi kelengyébe való. A pamutfonalat Ádám Miksa zsidó kereskedő szállította az UNI Fonal-Textilárú Rőszvénytársaságtól.

Az endrédi takácsok híre messziről csalogatta a megrendelőket. Nemcsak Zamárdi, Kőrőshegy, Bálványos²⁰, de Nagyberény és Nagycsepely²¹ népei is idehordták kenderfonalukat megszövetni.

A szőttes a férjhezmenendő nagylányok kelengyjének elmaradhatatlan részese volt. Ugy mondták: "Se egere, se verebe kinek nincs szőttese".

Az endrédi takácsokkal csak Pőcön János nyimi²² takács vette fel a versenyt a környéken.

A takácsmőhelyt *bbnyire a télen is fűthető hátuló, hácscó szobában rendezték be. A szövőszéket a világosságához közel, az ab-

19 A kenderfonalat rozslisztből készített csirizzel megkenték, hogy szövés közben ne gubancolódjon. A csirizt győkerkefével hordták fel a fonatra.
 20 Bálványos a hegyen át három- négy kilométer távolságban települt Endrédtől. Kőrőshegynél későbbi település, attól délre fekszik.
 21 Nagyberény délkelet felé tizenöt-, Nagycsepely délnyugat felé húsz kilométerre lévő falvak.
 22 Nyim, a Siófok-Dombóvár útvonalon közelíthető meg.

lak mellett állították fel.

A szövőszék váza két függőleges síkú keretből és az azokat összekötő négy vízszintes rúdból állt. A keretek függőleges és vízszintes tagjait faékes kötéssel egyesítették. Ugyanígy az elülső és a hátsó kereteket összekötő rudakat is ékkötéssel rögzítették. Így együtt a faváz meglehetősen merev szerkezet volt.

Az elülső keret közepetáján, úgy asztallapmagasságban vízszintes fahengert szereltek fel. Ez volt a vászondurung. Erre tekerték fel a megszőtt vásznat. A vászondurungot egy csipkéskerék rögzítette, tulajdonképpen egy kilincsmű. A vászondurungot az elülső keret síkjától befelé helyezték el úgy, hogy a keretbe épített ülőkén, deszán ülő takács derékmagasságában legyen, mivel felette átnyúlva dolgozott; dobálta a vetélt, lengette a bordaládát.

A hátsó kereten a vászondurunghoz hasonló fahenger volt az előbbivel egy magasságban. Erre vetették fel a fonalat. Ez a fonal, amelyet a szövőszék hosszirányában feszítettek ki - volt a szőttes láncfonala. A hátsó durungot szintén csipkéskerékkel és kilincssel rögzítették.

A láncfonalat a nyüstszemeken átfűzve vezették a vászondurungra. A nyüstökbe, levélekbe úgy fűsték be a kenderfonalat, hogy minden második szál más nyüstszembe kerüljön, ugyanis a láncfonalakat úgy kellett függőleges síkban mozgatni - emelni és süllyesztetni - hogy köztük a vetülékfonal átvezethető legyen. A láncfonalak között a nyüstök megemelásával illetve lesüllyesztésével képződő nyíláson - a szádon - a vetélt segítségével juttatták át a vetülékfonalat.

A vetélőt a pajzán népnyelv fapinának nevezte el.

15.

A nyüstöket fel-le lábpedállal, sámfával mozgatták. Két pedál volt egy szövőszéken. A pedálok forgáspontja a hátsó keret alsó összekötőjén volt. A sámfák egészen az elülső keretig értek. Ezekhez kötötték a nyüstöket mozgató madzagot. Ha az egyik pedáltól indulva követjük a sorrendet, akkor; madzag-alsó nyüstpálca -- nyüstszemek - felső nyüstpálca - madzag a felül elhelyezett csigán átvette - a második nyüst, felső nyüstpálca - nyüstszemek - ^{- első nyüstpálca -} második lábpedál. Ez az egyszerű szerkezet tette lehetővé, hogy a pedálok váltakozó taposásával a két nyüst egyike felemelkedjen, a másik pedig lesüllyedjen. Általában két pár nyüst volt egy szövőszéken.

A láncfonalakat már a hátsó durungról való levezetés után szétválogatták. A szétválasztást pálcákkal, csépekkel véglegesítették, a fonalakat váltakozva a csép felett, illetve alatta vezették. Több csépet alkalmaztak. A második csépnél megfordult a sorrend, amely szál eddig a csép felett volt, az került alulra - és fordítva. Ezt általában négy csépen ismételték.

A szálak egy részének emelésével, más részének süllyesztésével képződő szádon kézzel dobták át a vetélőt. Ha jobbkézzel dobták, akkor ballal kapták el. A láncfonalok között átvitt vetésfonal - amely a vetélőben egy orsón helyezkedett el - rendezésére a bordaláda fésűszerű fogai szolgáltak.

A bordaláda a szövőszék felső részén az összekötő rudakra helyezett forgáspontja körül ingaszerűen lenghetett. A láncfonalok a bordaláda fogai, pálcikái között voltak átfűzve. A vetüléket a bor-

daládának a takács felé eső oldalán a szádnnyíláson vezették át. A vetülékszál az ollóként szétnyíló láncfonalak közé került. Be kellett tűmöríteni az "olló" szárai közé. A szövő a bordaláda maga felé rántásával verte be a vetülékfonalat a láncfonalak közé. Ezután váltotta a nyüstöket. A művelet most megismétlődött, de már balról dobták a vetélt jobbfelé.

A vásznat szakaszosan szövtek. Ezen az értendő, hogy a szövés közben láncirányú mozgást nem végeztek, csak egy kb. félarassnyi vászon megszövése után kapcsolta ki a takács a kilinesművet a vászon-
szondurungon és a hátsó durungon, majd áttekerte a vásznat a vászon-
durungra. A hátsó kilineset madzag segítségével kezeltek. Az áttekerés után a hátsó durungot rögzítették, a vászondurunggal feszessre húzták a fonalat / és a vásznat /, majd ezt is rögzítették.

A simától eltérő szövést a nyüstökbe fűzött emelt illetve súlylyesztett láncfonalcsoportok variációjával, a nyüstökbe fűzés rendjének változtatásával, valamint a vetülékfonalak váltásával lehetett elérni. A simától eltérő szövést mintás, cifra szövésnek nevezték. A cifrázás többféle változatát alkalmazták még a zsák-, és a ponyvaszövésben is; barackmagost, rozsmaringost.

1945 után nemigen ültek szövőszék elé a takácsok. A kendertermelés ugyan nem egyszerre szűnt meg Endréden csak lassan sorvadt el. 1948-ban a kenderföldéken két utcát nyitottak. A házhelyekhez négyszáz ül kertet mértek. A megmaradt földéken és a falutól délre fekvő Jaba pusztán még vetettek kendert addig, amíg központi utasítás nem érkezett a gyapot és a ricinus kötelező termeléséről. Ez a

12

kisérlet igazán rosszul sikerült. Nagy Gyula mesélte: "Jó ha kilenc sorban kikelt három szál gyapot. Meg az a falura szalajtott ellenőr is hiába fenyegetődzött. Montam neki: egykomám én övetettem, ha övitecc se kel ki több ebből."

Amikor 1959-ben megalakították a termelőszövetkezetet, végleg vége szakadt a kendertermelésnek, és eltűnt vele együtt a takácsmesterség is. Ma már csak egyetlen épségben megőrzött szövészék paroszodik a faluban Prics József kamrájában. A többit eltűzelték, szétdobálták.

A nagymúltú kenderkultúra így pusztult el. A Kenderföldeken ki-mért házhelyeken az Ady Endre és József Attila utca házai sorakoznak. Az áztatókat benőtte a sás és a békarekka. Néhány áztató kiszáradt.

Ma már háborítatlanul kuruttyolhatnak a békák a Vizesréten és Királyréten.

Függelék

A takácsok névsora

Név	Lakcim	Megjegyzés
Virág András 1860-1910.	Széchenyi u.	
Balogh Mihály 1870-1920.	Kossuth u. 51	
Farkas György 1870-1935.	Petőfi u. 15	
Kiss Antal 1875-1925.	Széchenyi u 12	
Vella Mihály 1880-1942.	Szabadság u 5	
Pikli Imre 1920-1935.	Fő u 39	
Matula József 1924-1945.	Széchenyi u 11	
Cs. Németh József 1924- 1945.	Arany János u. 19	tsz. nyug- díjas
Szép Kálmán 1924- ?	Tőreki pusztára költözött	
Jeges János 1925-1930	Rákóczi u 28	
Rajhona István 1925-1945	Rákóczi u 1	
Pinizzi Ferenc 1925-1945	Széchenyi u 31	
Pricz József 1925-1946.	Fő u 14	tsz. nyug- díjas
Nagy Géza 1926-1931.	Arany János u 17	nyugdíjas

Magyarázat: a szövessel foglalkozás éveit jelentik az évszámok.

A lakcimek a mai utcanevek szerint szerepelnek.

A névsort Hekeli Lászlóné a balatonendrédi Tanácsai Kirendeltség vezetője állította össze. Balatonendrédet 1970-ben csatolták Zamárdihoz. Hekeli Lászlóné 1970-1978-ig vezette a kirendeltséget.

Irodalomjegyzék

Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története Budapest, 1944

Lajos Árpád: Borsodi fonó, Herman Ottó Múzeum 1965

Közgazdasági Kislexikon, Kossuth Kiadó 1977

Magyarország Földrajzi Tára II.kötet, Kartográfiai Vállalat

Budapest, 1978

Néprajzi Értesítő XL. 1958, Szolnoky Lajos: Magyar kenderásta-
tási módok 123. old.

Adatközlők

Bécsi Ernő 56 éves

Nagy Gyuláné, született Zeiga Mária 52 éves

Nagy Gyula 57 éves

Nagy Géza 71 éves

Nagy Sándorné, született Nagy Mária 48 éves

Cs. Németh József 78 éves

A szerző látta a leírtakat gyermekkorában ebben a faluban
nagy szüleinél.

Lajos Árpád